

DOI <https://doi.org/10.36074/Delure.issue2.001>

**Дзюба Ірина Вікторівна¹,
Рашед Юлія Олександрівна²,
Наумик Антон Сергійович³**

1. кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін та публічного управління
Дніпровський державний університет внутрішніх справ, УКРАЇНА
ORCID ID: 0000-0002-3372-043X

2. викладач кафедри адміністративно-правових дисциплін та публічного управління
Дніпровський державний університет внутрішніх справ, УКРАЇНА

3. здобувач вищої освіти ННІ ПІО
Дніпровський державний університет внутрішніх справ, УКРАЇНА
ORCID ID: 0009-0001-0893-2510

Шляхи посилення інституційної спроможності Вищого антикорупційного суду України в сучасних політико-правових умовах

АНОТАЦІЯ. В науковій статті здійснюється дослідження шляхів посилення інституційної спроможності Вищого антикорупційного суду України, розглядаються питання, пов'язані з дослідженням системи правосуддя в Україні, теоретико-методологічної та організаційно-практичної основи роботи судових інституцій в інших країнах світу, а також публічно-управлінські та політико-правові механізми використання провідного зарубіжного досвіду.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: ВАКС; корупція; посилення; демократія; право; держава; Україна; реформування; правопорушення; судова система.

DOI <https://doi.org/10.36074/Delure.issue2.001>

Iryna Dziuba¹, Yuliia Rashed², Anton Naumyk

1. PhD in Law, Head of the Department of Administrative and Legal Disciplines and Public Administration
Dnipro State University of Internal Affairs, UKRAINE

ORCID ID: 0000-0002-3372-043X

2. Lecturer at the Department of Administrative and Legal Disciplines and Public Administration
Dnipro State University of Internal Affairs, UKRAINE

3. Higher education applicant of the Institute of PIO
Dnipro State University of Internal Affairs, UKRAINE

ORCID ID: 0009-0001-0893-2510

Ways to strengthen the institutional capacity of the supreme anti-corruption court of Ukraine in the current political and legal environment

ABSTRACT. The scientific article examines the ways to strengthen the institutional capacity of the High Anti-Corruption Court of Ukraine, considers issues related to the study of the justice system in Ukraine, the theoretical, methodological, organizational and practical basis of judicial institutions in other countries, as well as public administration and political and legal mechanisms for using leading foreign experience.

KEYWORDS: HACC; corruption; strengthening; democracy; law; state; Ukraine; reform; offenses; judicial system.

Постановка проблеми. Дослідження шляхів посилення інституційної спроможності Вищого антикорупційного суду України, обумовлена його центральною роллю в формуванні ефективної системи правосуддя, що є необхідною умовою для забезпечення правової держави. У світлі сучасних викликів, зокрема корупційних загроз, що підривають основи демократичного управління, потреба в реформуванні судової системи набуває особливої значущості.

В Україні, створення ВАКС було зумовлено потребою у формуванні судового органу, здатного об'єктивно та ефективно розглядати справи, пов'язані з корупційними правопорушеннями. З моменту створення у 2016 р., ВАКС продемонстрував значний потенціал у боротьбі з корупцією в Україні. Однак, його ефективність стримується низкою системних проблем, які посилюються контекстом загальної корумпованості державного апарату, кадровою кризою в системі правосуддя та наслідками військової агресії зі сторони рф. Недостатнє забезпечення принципу юридичної визначеності у сфері кадрового забезпечення ВАКС, перевантаження суду справами, а також обмежені фінансові ресурси створюють ризик зниження ефективності його діяльності. Для подолання цих проблем необхідне комплексне дослідження шляхів посилення інституційної спроможності ВАКС в рамках здійснення судово-правової реформи.

Аналіз міжнародного досвіду, зокрема, країн, які успішно подолали корупційні явища (Велика Британія, Німеччина, Фінляндія), демонструє, що систематичний підхід до формування судової системи може суттєво знизити рівень корупції в суспільстві. Впровадження нових моделей управління та навчання для суддів, а також створення механізмів моніторингу та контролю можуть стати основою для формулюванні рекомендацій щодо шляхів посилення інституційної спроможності ВАКС. Тому, важливо не лише вивчити існуючі проблеми, а й розробити конкретні рекомендації, що можуть стати основою для подальшого вдосконалення діяльності ВАКС.

Мета роботи. Комплексний аналіз чинників, що впливають на інституційну спроможність Вищого антикорупційного суду України, а також розробка рекомендацій для підвищення ефективності його

діяльності в контексті боротьби з корупцією. Відповідно до мети, окреслені такі завдання:

- визначити основні проблеми, що стримують ефективність ВАКС;
- проаналізувати міжнародний досвід функціонування антикорупційних судів у різних країнах;
- розробити рекомендації щодо удосконалення роботи ВАКС.

Методологічну основу. Методологічну основу дослідження становить низка сучасних загальнонаукових й спеціально-юридичних методів наукового пізнання, зокрема: історико-правовий для дослідження утворення ВАКС та виокремлення основних проблем функціонування органу; порівняльно-правовий метод використаний для аналізу міжнародного досвіду функціонування антикорупційних судів у різних країнах; формально-юридичний і юридико-технічний методи були використані для розробки рекомендації щодо удосконалення роботи ВАКС.

Виклад основного матеріалу. Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі проблем ефективності функціонування ВАКС в умовах системних реформ судової системи та євроінтеграційних процесів. У роботі вперше систематизовано фактори, що впливають на оперативність та якість розгляду справ у ВАКС, зокрема кадровий дефіцит, організаційні та процедурні виклики, а також розроблено рекомендації щодо вдосконалення нормативного та організаційного забезпечення діяльності суду. Особлива увага приділена аналізу міжнародного досвіду функціонування спеціалізованих антикорупційних судів та можливості адаптації найбільш успішних практик в Україні. Запропоновано шляхи підвищення ефективності судочинства в антикорупційній сфері через удосконалення процесу відбору суддів, оптимізацію судової інфраструктури та впровадження сучасних інформаційних технологій.

З 2014 року в Україні спостерігається активізація євроінтеграційних прагнень, що, наряду зі змінами політичного курсу у 2019 році, призвело до суттєвих трансформацій у державотворчому процесі. Ці зміни охопили всі сфери суспільного

 РЕЦЕНЗОВАНА СТАТТЯ

Згідно стандартів COPE Code of Conduct

життя, відображаючи системний характер реформ, які стали невід'ємною складовою оновлення країни.

Українське суспільство перебуває у фазі активного розвитку, що пов'язано з процесами глобалізації, євроінтеграції та трансформаційним переходом до поступового впровадження концепту «сервісної держави». Зазначені процеси обумовлюють вплив на всі сфери життєдіяльності сучасного суспільства та держави, в тому числі: політичні, економічні та соціальні [1, 2].

Реформування судової системи України займає центральне місце в процесі трансформації правової системи держави. З моменту свого створення судова система постійно зазнавала змін, спрямованих на вдосконалення механізмів захисту прав і свобод громадян, підвищення рівня незалежності судової гілки влади та зміцнення суспільної довіри до правосуддя [3, с. 71].

Як справедливо зазначає С.І. Віговський, суд є фундаментальною складовою правової держави, без якої неможлива побудова демократичного суспільства. Для держав, які мають намір долучитися до Європейського Союзу, створення незалежної та ефективної судової системи є необхідною умовою [4, с. 35]. Таким чином, зміцнення судової гілки влади в Україні є важливою передумовою для її інтеграції в європейський правовий та демократичний простір.

Реформа судової системи в Україні, що розпочалася у 2016 р., була викликана необхідністю подолати системні проблеми, пов'язані з корупцією та неефективністю. Створення спеціалізованих судів, таких як ВАКС, стало одним із ключових елементів цієї реформи. Як свідчать дослідження, поява ВАКС була обумовлена комплексом взаємопов'язаних факторів: низькою довірою громадян до судової системи, вимогами міжнародних партнерів, зростанням складності корупційних схем та необхідністю забезпечення спеціалізації судочинства [5;6]. Цей крок був спрямований на підвищення ефективності боротьби з корупцією та зміцнення довіри до судової влади.

Проте вже на початковому етапі діяльності ВАКС його ефективність знижувалась через об'єктивні проблеми в

функціонуванні системи правосуддя, серед яких вчені виділяють:

1) кадрова криза (відтік суддів, звільнення суддів після ревізії їх доброчесності та законослухняності, непередбачуваність судово-правових реформ наслідком чого стало блокування діяльності ВККСУ та ін.);

2) перевантаження судів обсягом справ, яке посилювалось кадровою кризою, що обумовлювало невинуватену тривалість розгляду судами справ про юридичну відповідальність осіб, обвинувачених в корупційних правопорушеннях тощо [7, с.126].

Як відзначають українські дослідники: «кадрова криза в системі правосуддя – це традиційна проблема органів правосуддя, вирішення якої в Україні тривалий час ігнорується законодавцем та відповідальними за це органами виконавчої влади» [8, с. 126; 9, с. 110-111; 10, с. 72-73].

К. О. Придачук вказує на те, що: «ВАКС – це нещодавно створений постійно діючий суд в структурі вищих спеціалізованих судів, упорядкування (нормативного та організаційного характеру) кадрове забезпечення якого ще перебуває на стадії становлення (тобто, кадрове забезпечення діяльності ВАКС – це передумова вирішення проблем високого рівня толерантності до корупції в Україні, а також проблем кадрової кризи в системі правосуддя) [7, с. 129]

Доктор юридичних наук, професор Є.В. Зозуля у своїй статті «Система спеціалізованих антикорупційних органів на сучасному етапі державотворення України (правові, організаційні та функціональні аспекти взаємодії)», наголошує на тому, що: «На сьогодні, нагальним є подальше покращення загальної операційної ефективності ВАКС, що у свою чергу в організаційному плані потребує збільшення чисельності суддів, які повинні бути відібрані прозоро, на основі перевірки доброчесності, із залученням Громадської ради міжнародних експертів [11, с.34].

Отже, незважаючи на позитивні зрушення в реформуванні судової системи України та створення Вищого антикорупційного суду (ВАКС) як ключового елементу боротьби з корупцією, його ефективне функціонування обмежується низкою системних проблем. Основними викликами залишаються кадровий дефіцит,

✓ РЕЦЕНЗОВАНА СТАТТЯ

Згідно стандартів COPE Code of Conduct

обумовлений відтоком суддів та невирішеними питаннями їх доброчесності, а також надмірне навантаження на суддівський корпус, що призводить до затримок у розгляді справ. Відсутність належного кадрового забезпечення та неузгодженість судово-правових реформ перешкоджають реалізації завдань, покладених на ВАКС, зокрема щодо ефективного розгляду справ про корупційні правопорушення. Як вказують дослідники, вирішення цих проблем потребує вдосконалення нормативного та організаційного забезпечення діяльності суду, зокрема збільшення кількості суддів на основі прозорого конкурсу за участю Громадської ради міжнародних експертів. Таким чином, подальше підвищення ефективності ВАКС є необхідною умовою для забезпечення верховенства права в Україні та її інтеграції в європейський правовий простір.

Провідні науковці України зазначають, що сучасні виклики інноваційності при здійсненні управлінської та судової діяльності детермінують важливість внесення змін до професійної культури суддів та державних службовців, адже процеси цифровізації невпинно впроваджуються у життя кожного члена суспільства. Отже, і працівники органів державної влади та судочинства мають пристосовуватися до цих змін [12, 13].

Перші спеціалізовані антикорупційні інституції з'явилися задовго до створення Комісії з питань боротьби з корупцією в Сінгапурі та Незалежної комісії з боротьби з корупцією в Гонконзі, але саме ці організації стали зразками для сучасних антикорупційних структур. Корупція почала активно поширюватися у всі сфери суспільного життя з середини XX століття, виявляючи слабкість традиційних систем правосуддя у протидії цьому явищу. У відповідь на зростаючу проблему були створені спеціалізовані антикорупційні суди, які зазвичай функціонують незалежно від загальної судової системи, часто за підтримки міжнародних агентств, щоб забезпечити ефективну боротьбу з корупцією поза впливом корумпованих структур [14;15].

Існуючі спеціалізовані антикорупційні суди відрізняються за низкою параметрів, включно з їхнім розміром, місцем у судовій

ієрархії, механізмами відбору та відсторонення суддів, матеріальною сферою юрисдикції судів, судовими та апеляційними процедурами, а також їхніми взаємовідносинами з антикорупційними прокурорами. Проте, зарубіжні дослідники М.С. Стефенсон, С. А. Шютте організаційну структуру антикорупційних судів поділяють на чотири основні моделі:

Перша модель – суддя в одній особі, який призначається або уповноважується на розгляд справ про корупцію в загальних місцевих судах, при цьому процес оскарження рішень залишається таким самим, як і для всіх інших справ. Такі судді судді, що ведуть справи про корупцію у загальних місцевих судах, працюють у Кенії та Бангладеш.

Друга модель – спеціалізований антикорупційний суд, який має первинну юрисдикцію над справами про корупцію, а апеляційні скарги розглядаються у верховному суді. Вони діють у Болгарії, Хорватії та Словаччині. Спеціалізований суд Словаччини крім корупційних розглядає також інші віднесені до його юрисдикції тяжкі злочини, такі як тероризм, злочини проти власності, відмивання грошей та ін. У Хорватії діють суди протидії корупції та організованої злочинності; до них компетенції віднесено справи про торгівлю людьми, розбій та ін. тяжкі злочини. Спеціалізовані суди першої інстанції також діють у Сенегалі, Пакистані, Непалі, Камеруні та Бурунді.

Третя модель – антикорупційні суди змішаного типу: суд може функціонувати як суд першої інстанції при розгляді деяких (більш важливих) справ про корупцію та як апеляційний суд при розгляді інших справ, розглянутих у першій інстанції загальними місцевими судами. Апеляційні скарги на рішення антикорупційного суду подаються до Верховного суду. Суди змішаного типу створені в Уганді, Ботсвані, Палестині, Таїланді, Танзанії, Мексиці та на Філіппінах.

Четверта модель – універсальний паралельний суд, коли система антикорупційних судів включає як суди першої інстанції, так і апеляційні. Універсальні антикорупційні суди досить ефективно працюють в Афганістані, Індонезії та Малайзії, де рівень корупції знизився з початку їх функціонування [16].

 РЕЦЕНЗОВАНА СТАТТЯ

Згідно стандартів COPE Code of Conduct

Розглянемо недоліки кожної із моделей антикорупційних судів. Так, недоліки першої моделі полягають у відсутності спеціалізованої підготовки суддів, призначених для розгляду корупційних справ у загальних місцевих судах, що може знижувати ефективність та якість судочинства у цій категорії справ. Суміщення розгляду корупційних та некорупційних справ призводить до потенційного конфлікту інтересів, збільшує навантаження на суддів, що негативно позначається на термінах та об'єктивності винесення рішень. Збереження стандартної процедури оскарження рішень не враховує специфіку корупційних злочинів, що ускладнює оперативність та результативність апеляційного розгляду, а також може створювати перешкоди для ефективного правозастосування у боротьбі з корупцією.

У другій моделі спеціалізований кримінальний суд та Апеляційний спеціалізований кримінальний суд (напр. у Болгарії), хоча й розглядають справи, пов'язані з корупцією, не є антикорупційними судами у вузькому сенсі, оскільки не спеціалізуються виключно на таких справах (ч. 1 ст. 61 та ст. 63 Закону Республіки Болгарія «Про судову владу»). Подібна ситуація спостерігається і в Словаччині, де Спеціалізований кримінальний суд розглядає широкий спектр справ, включаючи корупційні, але не є виключно антикорупційним судом відповідно до Закону від 17 липня 2009 року № 291. У Хорватії з 2009 року створено Спеціальні відділи у справах про кримінальні злочини в окружних та муніципальних судах, а також у Міському кримінальному суді в Загребі, які розглядають корупційні злочини та інші складні справи. Проте ці відділи не є окремими антикорупційними судами, оскільки їх юрисдикція охоплює не лише корупційні справи, а їхній статус передбачає розгляд складних справ досвідченими суддями, а не створення окремого судового органу.

Недоліки третьої моделі структури антикорупційних судів полягають у можливому дублюванні функцій судів першої та апеляційної інстанцій, що може призвести до затримок у розгляді справ та збільшення навантаження на суддів. Відсутність чіткої межі між першою та апеляційною юрисдикціями створює ризик

нерівномірного розподілу справ і може ускладнювати координацію між судами. Подання апеляцій на рішення антикорупційного суду безпосередньо до Верховного суду може спричинити перевантаження останнього, а також уповільнити остаточне вирішення справ. Така структура може обмежити доступ до правосуддя для сторін через централізацію процесу розгляду апеляцій та створити передумови для потенційних юридичних конфліктів між різними інстанціями.

У четвертій моделі поєднані як суди першої інстанції, так і апеляційні, від чого виникає ризик перевантаження суддів через широку юрисдикцію, що може негативно вплинути на якість судочинства. Крім того, визначення юрисдикції та кадрове забезпечення мають бути збалансованими з можливостями суду, щоб уникнути кадрових криз та зниження професійного рівня суддів. Практика залучення суддів *ad hoc* може послабити стабільність і компетентність суддівського корпусу, а поділ суду на місцеві підрозділи може призвести до нестачі кваліфікованих кадрів і зниження ефективності антикорупційного правосуддя.

Висновки та пропозиції. Ми встановили, що до центральних проблем функціонування ВАКС відносяться кадровий дефіцит і надмірне навантаження на суддівський корпус. Також, аналіз недоліків моделей антикорупційних судів показав, що такі проблеми можуть бути зумовлені не лише внутрішніми недоліками організації роботи суду, а й загальними структурними особливостями системи правосуддя. Зокрема, обмежені можливості в підборі та навчанні суддів, неузгодженість між судами різних інстанцій, а також прогалини у законодавчому полі. Для подолання цих викликів можна сформулювати такі рекомендації:

1. Збільшення кількості суддів ВАКС. Слід запровадити додатковий набір суддів з урахуванням високих стандартів доброчесності та професійної компетентності. Для цього необхідно розробити та прийняття проєкт Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення кількості суддів Вищого антикорупційного суду», яким буде вирішено проблеми юридичної визначеності граничної кількості

суддів ВАКС (доповнення абзацом другим ч. 6 ст. 19 Закону № 1402).

Необхідно також розробити та прийняти проєкт Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» щодо удосконалення кадрового забезпечення діяльності ВАКС», який передбачатиме: юридичну визначеність щодо рівня знань та практичних навичок суддів, необхідних для розгляду справ про корупцію, усунення кадрових бар'єрів для кандидатів, удосконалення процесу відбору суддів за участю Громадської ради міжнародних експертів, створення посади заступника Голови Апеляційної палати ВАКС, уточнення принципу інстанційності щодо діяльності суду та порядку обрання слідчих суддів.

Важливим є залучення Громадської ради міжнародних експертів до процесу відбору суддів, до яких можна залучити представників таких міжнародних органів як Європейський суд, GRECO, ООН, Європейська комісія та ін.

2. Для забезпечення сталого розвитку ВАКС та його ефективної участі у боротьбі з корупцією необхідно розробити Стратегію розвитку на середньострокову перспективу. Стратегія має містити:

1. Аналітичну частину у якій буде проведений всебічний аналіз поточної ситуації у ВАКС, виявлення сильних і слабких сторін, а також визначення основних викликів та можливостей.

2. Стратегічні цілі, де будуть сформовані чіткі та вимірні цілі розвитку Суду, які відповідають загальним завданням судової реформи.

3. Ключові напрямки розвитку для визначення пріоритетних напрямків діяльності ВАКС, таких як підвищення якості судових рішень, забезпечення оперативності розгляду справ, зміцнення довіри до судової системи.

4. План заходів, спрямованих на реалізацію стратегічних цілей, з визначенням конкретних завдань, відповідальних осіб та строків виконання.

5. Механізм моніторингу та оцінки ефективності реалізації Стратегії, що дозволить своєчасно вносити необхідні корективи.

3. Слід запровадити заходи для зменшення навантаження на

суддівський корпус ВАКС шляхом удосконалення судової інфраструктури та процедурних механізмів. Необхідно створити окремі підрозділи для розгляду менш складних справ, що дозволить основному складу суддів зосередитися на найбільш резонансних та комплексних випадках. Розширення штату судових помічників та аналітичних підрозділів забезпечить більш ефективну підготовку справ до розгляду і дозволить оптимізувати час, витрачений на аналіз доказів та матеріалів. Для цього необхідно розробити та прийняття проєкт Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо розширення штату судових помічників та аналітичних підрозділів Вищого антикорупційного суду», яким буде окреслено штат додаткових аналітичних працівників.

Впровадження електронної системи еCMS (E-CASE MANAGEMENT SYSTEM) для управління справами сприятиме значному підвищенню ефективності судових процесів за рахунок автоматизації багатьох рутинних процедур. Це дозволить знизити ризики людських помилок, скоротити час на підготовку документів та покращити контроль за дотриманням процесуальних строків. Крім того, інтеграція еCMS з Єдиним реєстром досудових розслідувань (ЄРДР) забезпечить своєчасний доступ до актуальної інформації про всі кримінальні провадження, що унеможливить дублювання даних та спростить роботу слідчих суддів. Впровадження цієї системи також покращить комунікацію між усіма учасниками процесу: детективами НАБУ, прокурорами САП та слідчими суддями ВАКС.

Реалізація цих заходів дозволить підвищити ефективність роботи ВАКС, знизити рівень корупції в країні та сприятиме подальшій інтеграції України в європейський правовий простір.

 РЕЦЕНЗОВАНА СТАТТЯ

Згідно стандартів COPE Code of Conduct

REFERENCES:

- [1] Сидоренко Н., Наумик А., Брагіна К. Особливості функціонування інститутів громадянського суспільства в контексті переходу України до впровадження концепту «сервісної держави». *Theoretical and practical aspects of modern scientific research*. 2023. URL: <https://doi.org/10.36074/logos-24.11.2023.13> (дата звернення: 08.10.2024).
- [2] Sydorenko N., Pakulova T., Naumyk A. Theoretical and applied approach to reforming the system of administrative services as a key factor in the transition of Ukraine to the concept of a «service state» implementation. *Grail of science*. 2023. № 31. С. 64–67. URL: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.15.09.2023.09> (дата звернення: 08.10.2024).
- [3] Іноземцева К.О. Сучасні проблеми кадрового забезпечення судової системи України. *Приватне та публічне право*. 2020. № 1. С. 7176. doi:10.32845/26635666.2020.1.15.
- [4] Віговський С.І. Адміністративно-правові засади контролю за діяльністю місцевих судів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2020. 252 с.
- [5] Придачук К. О. Адміністративно-правовий механізм кадрового забезпечення діяльності Вищого антикорупційного суду: дис. ... д-ра філос.: 081. Ужгород, 2023. 250 с.
- [6] Іноземцева К.О. Організаційно-правові засади кадрового забезпечення судової системи України: дис. ... д-ра філос.: 081. Суми, 2021. 248 с.
- [7] Придачук К. О. Сутність кадрового забезпечення діяльності Вищого антикорупційного суду. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, 2023, 62, с.126-129.
- [8] Лагнюк О. М. До питання кадрового забезпечення судів загальної юрисдикції в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. Вип. 10-2, Т. 1. С. 126–128.
- [9] Віговський С. І. Актуальні адміністративно-правові проблеми здійснення контролю за діяльністю місцевих судів в Україні. *Юридична наука*. 2020. № 1(103). С. 108–116. doi: 10.32844/2222-5374-2020-103-1.14
- [10] Карпушова О. В. Проблеми правового регулювання праці суддів в умовах євроінтеграції України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2020. 466 с.
- [11] Зозуля Є.В. Система спеціалізованих антикорупційних органів на сучасному етапі державотворення України (правові, організаційні та функціональні аспекти взаємодії). *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2024, 1, с.27-36. DOI: <https://doi.org/10.32782/cuj-2024-1-4>
- [12] Демиденко Д. С., Наумик А. С. Професійна культура державних службовців як фактор розвитку системи державної служби в Україні. *The process and dynamics of the scientific path : IV International Scientific and Theoretical Conference*, м. Athens, 16 черв. 2023 р. С. 42–44.
- [13] Наумик А. С., Ядловська О. С. Деякі аспекти професійної культури державного службовця в контексті функціонування концепту «сервісної держави». «Актуальні питання економіки, фінансів, обліку та права: теорія та практика» : 36. тез доп. Міжнар. науково-практ. конф., м.Кременчук, 8 лют. 2023 р. С. 49–50.
- [14] Matthew C. Stephenson Specialised anti-corruption courts: A comparative mapping. URL: <https://www.u4.no/publications/specialised-anti-corruption-courts-a-comparative-mapping.pdf> (дата звернення 12.09.2024).
- [15] Roach B., Mortensen E. An International Anti-Corruption Court. Spring 2019. Bulletin. URL: <https://www.amacad.org/news/international-anti-corruptioncourt> (дата звернення 16.09.2024).
- [16] Stephenson M.C., Schutte S.A. 2016. Specialised anticorruption courts: A comparative mapping U4. *Anti-Corruption Resource Centre, Chr. Michelsen Institute*. 2016, 7, p. 36-46. URL: <https://www.u4.no/publications/specialised-anti-corruptioncourts-a-comparativemapping.pdf> (дата звернення 15.09.2024).